

פרשת יתרו

קידוש וקדושת השבת

המבנה של עשר הדיברות משדר מסר חשוב, אותו ניתן לסכם בצורה תמציתית על ידי פתיחתן וחתימתן: "אֲנֹכִי ה' אֱ-לֹהֶיךָ... וְכָל אֲשֶׁר לְרַעְיֶךָ" (שמות כ', ב-ג).

ניתן לחלק את המצוות שניתנו לעם ישראל מפי הגבורה בהר סיני לשני חלקים שלכל אחד מהם מבנה מסודר: האחד - חמש הדיברות הראשונות - מצוות הקשורות לעיקרי האמונה בה': הכרת ה'; האמונה בייחודו; איסור עבודה זרה; האמונה בבריאת העולם המיוחדת לבית היהודי על ידי שמירת השבת; וכיבוד ההורים המייצגים את מקורו של האדם ואת מסורת התגלותו של הקב"ה. והשני - חמש הדיברות האחרונות - איסור פגיעה בזולת: איסורי רצח, ניאוף, גנבה, שקר וחימוד. איסורים אלו מסודרים מהחמור לקל, בדרך "לא זו אף זו" - לא רק שאסור לרצוח, אסור גם לנאוף וכו'.

במילים אחרות, התגלות ה' לעם ישראל בהר סיני פותחת בהכרת ה' ובייחודו "אֲנֹכִי ה' אֱ-לֹהֶיךָ..." וחדרת באופן הדרגתי לתוך אמוני עם סגולה, באמצעות קביעת ערכים בסיסיים של יחסי אנוש ורגישות לזולת - "וְכָל אֲשֶׁר לְרַעְיֶךָ".

ניתן להגיד שהמחויבות לזולת שבלוח השני מקבילה למחויבות להכרת ה' בלוח הראשון: מה"אנכי" של ה' בהתחלה עוברים לקיום הערכים גם "לרעך" בסוף.

מצוות השבת המופיעה בתוך עשר הדיברות שבפרשתנו פותחת ב"זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ" (פסוק ז). ציווי זה נגזר מפעולתו של ה' בבריאת העולם: "בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ" (פסוק י).

חז"ל הבינו שקדושה זו צריכה להיות מלווה במעשה:

"זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ - זוּבְרָהּ עַל הַיּוֹם בְּכַנִּיסָתוֹ." (פסחים קו ע"א)

ברור מהו הצורך בקידוש זה. בדומה להבדלה שבסיום השבת, תפקיד הקידוש שבכניסתה להבדיל בין השבת לששת ימי המעשה.

בהקשר זה יש לציין מנהג יפה ומיוחד של קהילות רבות - לקדש בלילי שבת בבית הכנסת. מקורו של הנוהג היה לפני מאות שנים כשבבית הכנסת התאכסנו אורחים ועניים, שהקהילה סיפקה להם מקום לינה ואוכל, ולכן גם קידשו עבורם על הכוס בתפילת ליל שבת. בתקופות מאוחרות יותר בית הכנסת כבר לא שימש כאכסניה לעניים ולאורחים, אולם קהילות רבות המשיכו בכל זאת לקדש על הכוס בלילי שבת בבית הכנסת. לכאורה אין מקום לנוהג זה, שהרי אף אחד לא אוכל שם, וידועים דברי שמואל: "אין קידוש אלא במקום סעודה" (פסחים קא ע"א).¹ הרא"ש מסביר זאת בדרך מעניינת:

"כיון שיש בני אדם שאינם יודעים לקדש, נהגו לקדש בבית הכנסת, כדי שיצאו ידי קידוש מן התורה. והא דקאמר: 'אין קידוש אלא במקום סעודה', לא משמע... שאינו קידוש בלל".

(פסקי הרא"ש, פסחים י', ה)

לדבריו, הקידוש בבית הכנסת בתקופתו, כשכבר לא היו אורחים ועניים שאכלו בו, הוא בגלל שיש "בני אדם שאינם יודעים לקדש".

בכיוון דומה, המבקש לקרב את קדושת השבת לכל חלקי החברה, מסביר בעל האור זרוע שנוהגים כך "כדי לזכות בהן התנוקות. פירוש, שיריצו זה לפני זה כדי לשתות ולשמוע הקידוש" (אור זרוע, חלק ב' הלכות ערב שבת סימן כ).

בהמשך הגמרא שהובאה לעיל נאמר:

"זכור את יום השבת לקדשו" - אין לי אלא בלילה, ביום מנין - תלמוד לומר 'זכור את יום השבת'. ביום מאי מברך? - אמר רב יהודה: בורא פרי הגפן. (פסחים קו ע"א)

הגמרא קובעת שקידוש היום מכיל רק את ברכת "בורא פרי הגפן" ותו לא. לאורך הדורות נוספו לקידוש זה פסוקים, כל מקום כמנהגו, כדי שיהיה ברור שאין זו סתם שתיית יין. לא ברור מדוע קידוש זה נצרך, שהרי הוא איננו מציין את כניסת השבת או את יציאתה. כמו כן, מדוע זכה קידוש זה לכינוי המיוחד קידושא רבה, דהיינו הקידוש הגדול?²

התוספות רי"ד וראשונים נוספים הסבירו שמטרתו של קידוש זה, בדומה לקידוש שבילילה, היא להפוך את סעודות השבת לחשובות יותר. הקידוש נקרא "רבה" אף שהוא קצר, בלשון סגי נהור.

ישנם גורמים נוספים הנותנים לסעודות השבת אופי מיוחד: שירת זמירות, אמירת דברי תורה והכנת מאכלים טעימים ומיוחדים. דברים אלו הם שיוצרים את אוירת הקדושה בשולחן השבת, ואם כן הם מהווים השלמה למצוות הקידוש.

1. ראו דיון הלכתי עשיר ומרתק בשו"ת יביע אומר, חלק א', אורח חיים סימן טו.
2. ראו בטור, בשולחן ערוך ובמפרשים על אורח חיים רע"א.

משני עניינים אלו אנו לומדים, שכדי לקדש את השבת כראוי, עלינו לדאוג בעצמנו וביוזמתנו לקדושת השבת: סעודת שבת עם זמירות ודברי תורה, תוך שיתופם של העניים ואורחים אחרים, "בני אדם שאינם יודעים לקדש" וילדים שיטעמו טעם של שבת - וכך נזכה ל"קדושא רבה" של קדושת השבת.